

مالیات در دوره اشکانی

بی‌تا سودایی^۱، حسین صادقی^۲ فرهنگ خادمی ندوشن^۳،

۱- دانشگاه آزاد اسلامی واحد ورامین- پیشوا، گروه باستان‌شناسی ۲- استادیار اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس ۳- دانشیار باستان‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس

bistasodaei@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۹۰/۹/۲۹ تاریخ پذیرش: ۹۰/۱۱/۱۹

چکیده:

سازمان اقتصادی و مالی اشکانیان آگاهی‌های درخور توجه و کاملی که مورد نیاز پنج قرن سلطنت این خاندان است به ما نمی‌دهد. مورخان به صورت کوتاه در این مورد گفته‌هایی را نوشته‌اند ولی آثار و نشانه‌های پیداشده در کاوشهایی که از نقاط گوناگون ایران دوران اشکانی بدست آمده و بن‌مایه‌های کم‌شماری که موجود است، تا اندازه‌ای اوضاع و ویژگی‌های سازمانهای اقتصادی آن روزگاران را روشن می‌سازد. هدف این مقاله نشان دادن بنیان‌های اقتصادی و درآمد دولت اشکانی با استناد بر متون تاریخی و برخی از منابع باستان‌شناسی است.

واژگان کلیدی: اشکانیان، اقتصاد، مالیات، مالیات ارضی، تجارت.

مقدمه:

مستقیم دریافت می گردد و شامل مالیات بر دارایی و مالیات بر درآمد است. ۲- مالیات غیر مستقیم که بر کالا و خدمات مصرفی تعلق می گیرد و شامل مالیات گمرکی و بازرگانی است. نظام مالیاتی یکی از ارکان هایی مهم بنیان اقتصادی هر دولت به شمار می آید که نقش بسزایی در فرهنگ، معیشت و پیشرفت جوامع ایفا می کند (نمازی، ۱۳۸۴). همانگونه که ذکر شد از سازمان مالی و طرز وصول مالیات و نوع آن در دوره اشکانی اطلاع دقیقی در دست نیست. اشکانیان که حکومت آنها ملوک الطوائفی بود مالیات محل حکومت خود را مقاطعه می کردند و پولی به خزانه شاهی می فرستادند. درآمد جدیدی که در این دوره دیده می شود درآمد گمرک است که به تقلید از سلوکیان از کالاهای وارداتی و یا کالاهای صادراتی مبلغی را دریافت می کردند.

ساختار مالیات در دوره اشکانی

درباره اساس مالیاتی دولت اشکانی، به علت ناقص و کمیاب بودن منابع، اطلاعات منسجم و مکتوبی در دست نیست و آنچه مطرح می گردد بر اساس یافته های باستان شناسی است. می توان ساختار درآمد این دوره را به چهار گروه تقسیم نمود که عبارتند از: مالیات ارضی، مالیات سرانه، مالیات بر کشاورزی و بازرگانی

۱- مالیات ارضی:

مالیات اصلی در دوره اشکانی مالیات ارضی است که آن را به صورت نقدی یا جنسی دریافت می کردند. این مالیات نام های گوناگونی داشت و میزان

منابع مکتوب درباره ساختار دولت اشکانی کمیاب و ناهماهنگ است و بیشترین شناخت این دوره بر اساس نوشته های تاریخ نگاران و جغرافی دانان یونانی و رومی مانند ژوستین، آریان، آمیانوس و استرابون و دیگران است. از سوی دیگر مدارک باستان شناسی و شواهد سکه شناسی نیز از دیگر منابع اطلاعاتی ما در خصوص این دوره می باشد. بنابراین با بررسی منابع مکتوب همراه با مدارک باستان شناسی می توان وضعیت اقتصادی این دوره را تا حدود زیادی روشن نمود. در این پژوهش سعی داریم با توجه به نوع حکومت اشکانیان که ملوک الطوائفی بوده و وسعت قلمرو جغرافیایی آنها به سیستم های اطلاعاتی مالی، نظام مالیاتی و بازرگانی بپردازیم. در این راستا این مقاله از چهار بخش تشکیل شده بخش اول در مورد مالیات و اهمیت آن در دوره اشکانی، بخش دوم ساختار مالیات که شامل مالیات ارضی، مالیات سرانه، مالیات بر کشاورزی و مالیات بر تجارت و بازرگانی بخش سوم داده ها و مستندات و بخش چهارم نتیجه گیری است.

مالیات و اهمیت آن در دوره اشکانی

مالیات بر حسب تعریف سازمان همکاری و توسعه اقتصادی پرداختی الزامی و بلاعوض است. مالیات در واقع انتقال بخشی از درآمدهای جامعه به دولت است. انواع مالیات عبارت است از ۱- مالیات مستقیم که از دارایی ها و یا درآمد افراد به صورت

به مالکیت شخصی داده می‌شد و او موظف بود از لحاظ مالی و اقتصادی این مجموعه را کنترل و نظارت کند و در ازاء آن از پرداخت مالیات معاف بود (همان، ۲۳).

۲ - مالیات سرانه

حدود کشور ایران در مدت پنج قرن فرمانروایی اشکانیان همواره به یک گستره نبود و نواحی مرزی بر اثر جنگها و اغتشاشات اغلب در تغییر بوده است. زمانی مناطقی افزوده می‌شد و جز سرزمین ایران درمی‌آمد و گاهی بخشی از دست می‌رفت. شاید برای تعیین حدود و مرزهای دولت اشکانی بهترین دوره، سده نخست قبل از میلاد و زمان شهریاری مهرداد دوم باشد، چون از یک سو قدرت سلوکیها برای همیشه درهم شکست و از سوی رومیها هنوز در آغاز دوران قدرت نمایی خود در سوی باختر بودند، بنابراین مرزهای کشور را تا اندازه‌ای با یقین می‌توان تعیین نمود. از خاور تا حدود پنجاب، از شمال رود آمودریا (جیحون) و دریای کاسپین و کوههای قفقاز، از جنوب دریای عمان و خلیج فارس و از باختر رود فرات (Tarn, 1951:23,33). از سوی دیگر با توجه به متفاوت بودن اقلیم جغرافیایی ایران در این دوره نمی‌توان تمام مناطق را از نظر پراکندگی جمعیت یکسان دانست. با توجه به مطالعات باستان‌شناسی تراکم جمعیتی در دوره اشکانیان اندکی بیشتر از دوره هخامنشیان بوده ولی میزان رشد جمعیت در این دوره ظاهراً بسیار کند بوده است و متوسط اندازه زیستگاه‌های سلوکی-اشکانی بسیار کوچکتر از زیستگاه‌های هخامنشی

آن بسته به نوع زمین و ناحیه‌ای که دریافت می‌شد تفاوت داشت. در اسناد بدست آمده از نسا از مالیات ارضی با نام اوزبر^۱ یاد شده است. طبق مدارک اسناد هخامنشی مالیات جنسی به شمار می‌آمده و بندرت نقدی دریافت می‌کردند و مستقیماً به خزانه شاهنشاهی پرداخت می‌شد (Diakonof, 1961:17). اصطلاح دیگری که در مدارک نسا بدست آمده پت پازیک^۲ است که در دوره هخامنشی نیز دیده می‌شود در این دوره این اصطلاح برای پرداخت‌های جنسی به دربار شاهی مانند میوه، انگور، شراب و مانند اینها بوده است (کمبریچ، ۱۳۸۰: ۱۴۴). مالیات ارضی شامل مالیات فوروس^۳، مالیات شاهی و مالیات محلی است. در مالیات فوروس شهرها مبلغ ثابت و معینی را به خزانه می‌پرداختند (دیاکونوف، ۱۳۶۹: ۲۵). ارضی کشور به دو دسته تقسیم می‌شد ارضی شاهی و ارضی شهری. ارضی شاهی وسیع بودند و شامل سرزمین‌هایی می‌شدند که با جنگ تسخیر کرده بودند ولی جزء ارضی ثابت نبودند. ارضی شهری شامل ارضی بودند که در آنها شهرهای جدید تاسیس می‌شد. بسیاری از ارضی مزروع شاهی را جماعت روستایی کشت و زرع می‌کردند و ملزم به پرداخت مالیات ارضی^۴ نقدی یا جنسی بودند. ظاهراً مالیات ارضی در بخش‌های مختلف کشور متفاوت بود ولی بیشتر عشر محصولات را شامل می‌شد (دیاکونوف، ۱۳۶۹: ۲۱). از نظر تسهیل کار دستگاه دولتی برخی از موسسات مختلط که در ارضی شاهی قرار داشت از طرف شاه

^۱ - Uzbar

^۲ - Patbazik

^۳ - Foros

^۴ - Exforion

منابع این دوره استفاده کرده ایم (دینوری؛ ۱۳۷۱؛ ص ۱۰۰ و طبری؛ ۱۳۶۸؛ ج ۲؛ ص ۷۵۳ و ابن اثیر؛ ۱۳۷۴؛ ج دوم؛ ص ۵۲۷).

همه مردم ملزم به پرداخت مالیات سرانه بودند به جز خاندان‌های بزرگ، جنگاوران، هیربدان و دبیران و آنهایی که در خدمت شاه بودند. مالیات سرانه را بر اساس طبقه اجتماعی افراد دریافت می نمودند. در زمان ساسانی افراد را را به چهار طبقه اجتماعی تقسیم کرده اند که شامل طبقه توانگران، طبقه متوسط رو به بالا جامعه، طبقه متوسط رو به پایین جامعه و سایر رعایا است. که بر حسب نوع طبقه اجتماعی ملزم به پرداخت مالیات بودند بدینگونه که دوازده درم و هشت درم و شش درم به اندازه توانگری و تنگدستی مردم [در جای دیگر طبری آن را به نسبت اموال و دارایشان می گوید (طبری؛ ۱۳۷۵؛ ج ۵؛ ص ۱۷۶۲)

۳- مالیات بر کشاورزی:

از درآمدهای دیگر دولت اشکانی کشاورزی است. کشاورزی راه امرار معاش اکثریت جامعه به شمار می آمد و در روستاها دامپروری با کشاورزی پیوند داشت. صنایع و تولیدات کارگاهی سهم کوچکی در اقتصاد این دوران داشتند. مالیات بر زمین های کشاورزی بر حسب مقدار درآمد تعیین می گردید. در دوره اشکانی کار بر روی زمین های شاهی و اربابی بر اساس عوامل زراعت یعنی آب، دانه، گاو و نیروی کار بوده است. هرچند نیروی کار

است (Wenke, 1975:76). اندازه کوچک این زیستگاه ها می تواند به علت راهبردهای کشاورزی بوده باشد. به طور کلی زیستگاه های اشکانی دنباله رو دوره هخامنشی بوده است. تقریباً ۳۳ درصد از محوطه های این دوره در زمان اشکانیان نیز فعال بودند (هول، ۱۳۸۱، ۵۰۶). در مورد برآورد جمعیتی در منطقه خوزستان در زمان اشکانی نیلی ۱۶ محوطه که از زمان هخامنشی تا پایان دوره اشکانی محل استقرار بوده مورد بررسی قرار داده است و حدود ۳۵ نفر در هر کیلومترمربع برآورد کرده است (Neely, 1974:26). با توجه به حاصلخیزی زمین در منطقه خوزستان و تولید کشاورزی ولی رشد جمعیتی در این منطقه در دوره اشکانی با میانگین افزایش سالانه به میزان یک یا دو نفر در هر هزار نفر بیان کرد (Keall, 1975:589-91).

مالیات سرانه از دیگر منابع درآمد دولت اشکانی است که شامل مردم شهر و مردم روستا می شد. این مالیات به افراد بین ۲۰ تا ۵۰ ساله تعلق می گرفت ولی متأسفانه اطلاعات زیادی از این دوره در دست نیست. در تاریخ کمبریج آمده است گذشته از مالیات زمین مالیات سرانه نیز وجود داشت که بیشتر از مردم بین النهرین گرفته می شد. در سوریه مالیات سرانه برای مردان بین سن ۱۴ تا ۶۵ سال و برای زنان ۱۲ تا ۶۵ سال گرفته می شد. ارزیابی این مالیات از راه های گوناگون انجام می گرفت از ساکنان یهودی سرانه یک درهم و از سوری ها یک صدم دارایی گرفته می شد (بیوار، ۱۳۸۰، ص ۱۴۶). از آنجایی که این نوع مالیات در دوره ساسانی نیز رایج بود از

حاصلخیز و آب کافی از نظر کشاورزی بسیار غنی می باشد و محصولات آن شامل برنج، نیشکر، میوه جات می باشد. در حالی که مناطق کوهستانی تراکم جمعیتی آنها کوچ رو بودند و به گله داری مشغول بودند (هول، ۵۲۶، ۱۳۸۱-۵۰۲).

همانگونه که بیان کردیم این نوع مالیات در دوره ساسانی نیز رایج بوده است و چون اطلاعات بیشتری از این دوره در دست است برای دوره اشکانی نیز از آنها استفاده می کنیم. طبری، مسعودی، ابن اثیر و ابن خردادبه مقدار مالیات محصولات مختلف را مطابق جدول شماره ۲ آورده اند. سایر محصولات دیگر از ادای مالیات معاف بودند و نخل‌های پراکنده نیز که جزء نخلستان مستقلی به شمار نمی آمد، از ادای مالیات معاف می گشت (مسعودی؛ ۱۳۷۸؛ ج ۱؛ ص ۲۶۲ و طبری؛ ۱۳۶۸؛ ج ۲؛ ص ۷۵۲-۳ و ابن اثیر؛ ۱۳۷۴؛ ج دوم؛ ص ۵۲۷).

در اینجا این نکته قابل توجه است که اقتصاد مبتنی بر کشاورزی دارای مشخصه‌هایی است و بازتاب‌های آن در رفتار اقتصادی جامعه نیز از جهات گوناگون قابل بررسی است. به این صورت که خشکسالی، احداث کانال‌ها جهت آبیاری مزارع و مواردی از این قبیل، تاثیرات مستقیم بر کشاورزی داشته و برخی از اینها زیرساخت‌های این نظام اقتصادی را تشکیل می دهند. همچنان که در بررسی‌های باستان‌شناسی خوزستان (Adams, 1981: 76-132 Wenke, 1975: 503-554) و بین‌النهرین (Adams, 1965; p 73-9) مشخص گردید که گسترش این زیرساخت‌ها با احداث کانال‌های

بخش کم ارزشی از تولید کشاورزی را در دست داشتند ولی بیشترین سهم را در تولید محصولات کشاورزی بر عهده داشتند. بیشترین محصولات کشاورزی عبارت بودند از جو، گندم، برنج، و سایر غلات. می توان گفت شیوه کار و تولید بر روی زمین‌های کشاورزی در دوره بعد (ساسانی) تفاوت چندانی نکرده و به همین منوال بوده است (خدادایان، ۱۳۸۰: ۲۷۲). بنابراین مالیات‌ها (حداقل در قسمت‌هایی از کشور) بر مبنای یک اصل حقیقی و متغیر محصول یعنی قیمت محصول در بازار وضع می شد. اما در مورد مقدار آن اطلاعات دقیقی در دست نیست. این نوع مالیات توسط دولت مرکزی و یا مالکان بزرگ از زمین‌های زراعی دریافت می گردید. کمیت و کیفیت آن نسبت به منطقه و دوره زمانی متفاوت بوده و میزان آنرا از روی حاصلخیزی زمین و خوبی و بدی محصول هر بلوکی تشخیص می دادند. میزان مالیات ارضی براساس برداشت محصول درجه بندی شده بود. «طبری» برای مالیات دوره پیش از اصلاح ارضی انوشیروان مقیاس‌ها و محصول را ذکر می کند و در حقیقت این نسبت‌ها نه در محدوده تک تک مناطق، بلکه از منطقه‌ای به منطقه دیگر تغییر می کرد. «طبری» مبنای این درجه بندی را آبیاری و آبادانی هر منطقه ذکر می کند. از این جمله تنها می توان استنباط کرد که به زمین‌های مرغوب میزان مالیات بیشتر و به زمین‌های نامرغوب مالیات کمتری تعلق می گرفت. بدین سان، نحوه مالیات‌گیری باید بر مبنای تقسیم عادلانه بار مالیاتی و یک اصل عادلانه پایه گذاری شده باشد. به طور مثال در منطقه خوزستان به علت میزان بالای میانگین دما، خاک

آبرسانی مدنظر بوده است. که باعث افزایش تراکم جمعیتی شهرها به دلیل افزایش باروری زمین‌های کشاورزی، به دنبال سرمایه‌گذاری دولت بوده است (هول؛ ۱۳۸۴؛ ۵۱۰). سرمایه‌گذاری که سود آن نصیب دولت می‌گردید.

۴- تجارت و بازرگانی

عامل دیگر تولید و اقتصاد در زمان اشکانی، تجارت و بازرگانی است که از عمده‌ترین درآمد این دوره محسوب می‌شد. مهمترین عامل این رونق راه‌های تجارتي و شبکه‌های ارتباطی گسترده و امنی بود که اشکانیان برای نگهداری و گسترش آنها بسیار کوشیدند. عامل جغرافیایی یکی از عوامل مهم رشد تجارت در دوران پارت است. این منطقه در مسیر رفت و آمد کاروان‌های حامل جواهرات، روغن، البسه، فلزات، چوب، رنگ، ادویه جات، ظروف شیشه‌ای و فرآورده‌های دیگر بین بنادر خلیج فارس، هند، چین، بین‌النهرین و سرزمین‌های دیگر مدیترانه بود (هول، ۱۳۸۱، ۵۰۲). در این دوره ایران از طرف شرق با هندوستان و چین از سمت غرب با روم ارتباط تجاری داشت. بازرگانی اشکانی از داد و ستد میان مدیترانه و شرق دور حداکثر استفاده را می‌بردند. داد و ستد با چین تا قرن دوم میلادی بسیار پر رونق بود (مالکوم، ۱۳۶۷، ۶). از اینرو دولت اشکانی توجه ویژه‌ای نسبت به جاده‌سازی، نگهداری و بازسازی آنها و ایجاد کانون‌های حمل و نقل داشت. مالیات و حقوق گمرکی که از بازرگانان و کاروانیان گرفته می‌شد یکی از درآمدهای مهم کشور بود.

مهرداد دوم در حدود سال ۱۱۵ ق م با گروهی که از طرف امپراتور چین آمده بودند معاهده‌ای برای انجام امور بازرگانی منعقد کردند که به راه ابریشم معروف شد. دولت اشکانی از بازرگانی با چین استفاده زیادی می‌برد و از کاروان‌های حامل کالا حق گمرک دریافت می‌نمود (رجیبی، ۱۳۸۱: ۲۷۹). در مورد دارایی خزانه اشکانی‌ها کریستن سن می‌نویسد: در خزانه پادشاه خراج کشورها گردآوری می‌شد و ثروتی هنگفت در این گنج‌ها گرد می‌آمد. از سویی درآمدهای گمرکی و بازرگانی ایران و فرستادن کالا و مصنوعات به دیگر کشورها باعث پیشرفت صنعت و تقویت بنیه مالی کشور و بانکداری شد. پایه پولی بر اساس نقره بود و در معاملات و داد و ستد از مسکوکات نقره‌ای و مفرغی استفاده می‌کردند. از سوی دیگر از نظر وزن با مسکوکات رومی و باختری برابر بود و بدین ترتیب این موضوع در معاملات با رومی‌ها بسیار موثر بوده است (Sellwood, 1980, 5-10). با توجه به مدارک سکه‌شناسی نیز می‌توانیم به ضرابخانه‌های فعال زمان مهرداد دوم اشاره کنیم. نمودار ۱ به خوبی نشان می‌دهد که داده‌های باستان‌شناسی و منابع تاریخی نشانگر گسترش حکومت و رشد شهرها در این دوره هستند. در زمان شاهان قدرتمند شاهد گسترش تبادلات پولی و گسترش شهرها هستیم این دولت را به قدرت نخستین منطقه و جهان خود مبدل ساخت. بدین ترتیب با افزایش ضرب سکه و توزیع آنها در میان مردم، مقدار دریافت مالیات نقدی را به جای مالیاتهای جنسی افزایش داده‌اند. گردش بالای پولی در این دوره نشانگر رشد سریع اقتصادی بوده است

است (Lukonin, 1967: 23-24). سند دیگر بر جای مانده، نوشته‌های ناخوانایی به زبان‌های فارسی و یونانی بر روی چرم نوشته‌ها بدست آمده در اورامان است که قراردادها و اسناد تجاری به شمار می‌آیند. از سوی دیگر همانگونه که ذکر کردیم سکه‌های این دوره اطلاعات سودمندی در اختیار ما قرار می‌دهند.

نتیجه:

مالیات یکی از بخش‌های مهم سیستم اقتصادی هر دولتی است. دولت‌ها با ایجاد یک سیستم مالیاتی می‌توانند از منابع درآمدی دولت خود استفاده بهینه را داشته‌باشند و بدین ترتیب تولید مازاد را تحت کنترل خود در بیاورند. در ایران قبل از اسلام وجود دیوان‌سالاری منظم و پر قدرت در اخذ مالیات نمایانگر شناخت حاکمان به اهمیت مسایل اقتصادی و مالی در پیشرفت امور سیاسی است. بدینگونه وقتی دیوان‌سالاری خوب عمل می‌کند مازاد قابل توجهی از تولیدات جمع‌آوری می‌گردد و قدرت اقتصادی به افزایش می‌یابد. با افزایش قدرت اقتصادی به حکومت مرکزی اجازه لشگرکشی و گسترش قلمرو و انجام اقدامات سیاسی داده می‌شود. در دوره اشکانی نیز به مالیات توجه بسیاری می‌شده، مسلم است که اقتصاد ایران در این دوره در مقیاسی وسیع مبتنی بر کشاورزی بوده است. با توجه به حجم بالای مالیات‌هایی که تحت عنوان مالیات اراضی و مالیات بر کشاورزی وصول می‌گردید، می‌توان تخمین زد که اکثریت قابل توجهی از جمعیت در بخش کشاورزی

مقدار دریافت مالیات نقدی را به جای مالیات‌های جنسی افزایش داده‌اند. گردش بالای پولی در این دوره نشانگر رشد سریع اقتصادی بوده که این امر نیز دال بر تراکم بالای جمعیت و سرمایه‌گذاری‌های کلان دولت است. که این امر نیز دال بر تراکم بالای جمعیت و سرمایه‌گذاری‌های کلان دولت است.

داده‌ها و مستندات باستان‌شناسی:

همانگونه که یادآوری کردیم منابع در مورد سازمان اجتماعی و اقتصادی ایران در دوران اشکانیان عبارت است از منابع مکتوب پراکنده و ناقص یونانی و اسناد اقتصادی و تجاری به شرح چرم‌نشته‌های مکتوب در اورامان، دورا و رپوس، بایگانی مکشوف در نسا و همچنین قوانین دوره ساسانی. کتیبه‌های پراکنده که شامل سفالینه‌هایی می‌باشند که در نسا یافت شده‌اند. طبق ۲۰۰۰ سفالینه به جای مانده از نسا و تعداد کمی از سفالینه‌ها در دورا-اروپوس میزان غله فرستاده شده به پادگان ایرانی بر آن ثبت شده است (Henning, 1954, 98-102). سندی متعلق به ۱۲۲ میلادی در دورا-اروپوس بدست آمده که برای معامله بین فرهاد نامی از بزرگان محل و یک زارع بنام بارلاس تنظیم گردیده است. در این سند مبلغ پیش‌قسط چهارصد درهم بیان شده است. لازم بذکر است هر درهم در حدود چهار گرم نقره است لذا مبلغ پیش‌قسط هزار و ششصد گرم نقره است (دیاکونف، ۱۳۶۹، ۷۲). همچنین پوست‌نشته‌ای به خط آرامی از دورا-اروپوس کشف شده است. شاه به شخصی به نام منه‌زی ماخ زمینی را به تیول داده است. در این سند شرایط واگذاری تیول قید گردیده

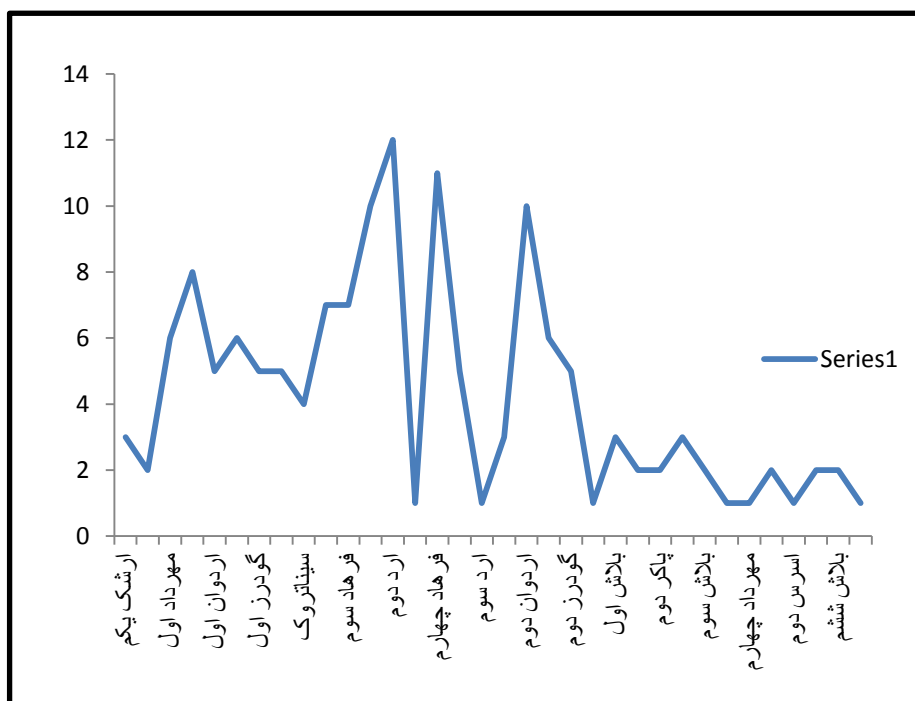
- خدادادیان، اردشیر، ۱۳۸۰، تاریخ ایران باستان اشکانیان، انتشارات به دید،
- سرفراز، علی اکبر و فریدون آورزمانی؛ ۱۳۸۰؛ سکه‌های ایران؛ انتشارات سمت؛ تهران.
- سلوود، دیوید، ۱۳۸۰، «سکه‌های پارتی»، تاریخ ایران از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانی، گردآورنده احسان یار شاطر، ترجمه حسن انوشه، جلد ۳، قسمت اول، تهران، انتشارات امیر کبیر.
- طبری؛ محمد ابن جریر؛ ۱۳۶۸؛ تاریخ طبری (ج ۲)؛ ترجمه ابوالقاسم پاینده؛ چاپ چهارم؛ تهران، بنیاد فرهنگ ایران
- طبری؛ محمد ابن جریر؛ ۱۳۷۵؛ تاریخ طبری (ج ۵)؛ ترجمه ابوالقاسم پاینده؛ چاپ پنجم؛ انتشارات اساطیر؛ تهران
- کالج، مالکوم، ۱۳۸۰، اشکانیان، ترجمه مسعود رجب نیا، چاپ اول، تهران، انتشارات هیرمند.
- گوتمید، آلفرد فن، ۱۳۷۹، تاریخ ایران و ممالک همجوار آن از زمان اسکندر تا انقراض اشکانیان، ترجمه کیکاووس جهاندار، چاپ سوم، تهران، انتشارات ققنوس.
- نمازی، حسین، ۱۳۸۴، نظام‌های اقتصادی، شرکت سهامی انتشار.
- هول، فرانک، ۱۳۸۱، باستان‌شناسی غرب ایران، ترجمه زهرا بایستی، انتشارات سمت.

مشغول فعالیت بوده‌اند. دیگر درآمدهای دولت در قیاس با درآمدهای مالیات ارضی در سطح بسیار پایین‌تری قرار داشتند. از سوی دیگر افزایش ضرابخانه‌ها و حجم بالای پول نمایانگر این گردش مالیاتی پولی است. بدین ترتیب با افزایش ضرب سکه و توزیع آنها در میان مردم، مقدار دریافت مالیات نقدی را به جای مالیاتهای جنسی افزایش داده‌اند. گردش بالای پولی در این دوره نشانگر رشد سریع اقتصادی بوده که این امر نیز دال بر تراکم بالای جمعیت و سرمایه‌گذاری‌های کلان دولت است.

منابع و مآخذ:

- آلتهایم، فرانتس و روت استیل؛ ۱۳۸۲؛ تاریخ اقتصاد دولت ساسانی؛ ترجمه هوشنگ صادقی؛ چاپ نخست؛ تهران؛ انتشارات علمی و فرهنگی.
- ابن اثیر، عزالدین؛ ۱۳۷۴؛ تاریخ کامل؛ جلد دوم؛ برگردان، سید محمد حسین روحانی؛ ناشر اساطیر؛ چاپ دوم.
- بیوار، د. ه.، ۱۳۸۰، «تاریخ سیاسی ایران در دوره اشکانیان»، تاریخ ایران از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانی، گردآورنده احسان یار شاطر، ترجمه حسن انوشه، جلد ۳، قسمت اول، تهران، انتشارات امیر کبیر.
- دیاکونف، ۱۳۶۹، اشکانیان، ترجمه کریم کشاورز، انتشارات پیام.
- رجبی، پرویز، هزاره‌های گمشده، ج ۴ اشکانیان، ۱۳۸۱، نشر توس.

- Adams,R,. 1965, Land behind Baghdad: A history of settlement on the Diyala Plan. Chicago: university of Chicago Press.
- Diakonof, M,. 1961, " Parthian economic document from Nesa", Moscow- Leningrad.
- Henning, W.B,. 1954, " The inscription of Firozabad", Asiamaior IV, 98-102
- 18- Keall,E,. 1975, Parthian Nippur and Vologases' Southern Strategy: A hypothesis. Journal of the American Oriental Society 94: 569-91
- Lukonin,V.G., Archaeologia Mundi IranII ED. Nagel,1967.
- Neely, J,. 1974, Sassanian and Early Islamic Water- Control and Irrigation Systems on the Deh Luran Plain, Iran. In Irrigation's Impact on Society, ed. T.E Dowining and M. Gibson Tucson: University of Arizona Press.
- 21- Sellwood,D.,1980, An introduction to the coinge of Parthia, London.
- 22- Tarn, W.,1951, The Greeks in Bactria and India. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wenke,R,. 1975-76, Imperial Investment and Agricultural velopment in Parthian and Sassanian Khuzestan: 150 B.C to A.D 640. Mesopotamia 9-11:31-221

نمودار ۱- تعداد ضرابخانه های اشکانی (Sellwood, 1980)

جدول شماره ۱: مالیات سرانه که به افراد ۲۰ تا ۵۰ ساله تعلق می‌گیرد به اندازه توانگری و تواندستی هریک

۱۲ درهم	توانگران
۸ درهم	طبقه متوسط به بالا
۶ درهم	طبقه متوسط به پایین
۴ درهم	سایر رعایا

جدول شماره ۲- نحوه مالیات بر محصولات کشاورزی در دوره ساسانی قبل از انجام اصلاحات

دوره ساسانی (قبل از اصلاحات)	نوع محصول
۱ درهم	هر جریب ۵ گندم
۱ درهم	هر جریب جو
۸ درهم	هر جریب مو
۷ درهم	هر رطب/ جریب یونجه
۵/۰ درهم	هر جریب برنج
۱ درهم	هر چهار درخت خرما پارسی
۱ درهم	هر شش درخت نخل آرامی
۱ درهم	شش درخت زیتون
اطلاعی در دست نیست	هر جریب خرما